

NYITOTT KÉRDÉSEK A BIBLIOTHECA CORVINIANA KORA ÚJKORI TÖRTÉNETÉBEN

Mátyás király könyvtárának közel kortárs historiográfiájával soha sem nézett igazából szembe a szakirodalom. A több tudósgeneráció tagjai által feltárt adatokat Zolnai Klára foglalta össze bibliográfiai kötetében a Mátyás király halálának 450. évfordulóján rendezett ünnepeket követően.¹ Ez a könyv a Bibliotheca Corviniana kutatástörténetének egyik mérföldköve, de egyben egy új rendszerezés kezdete is. Csapodi Csaba és felesége, Gárdonyi Klára a legtöbb corvinát autopszia alapján is tanulmányozta, számos filológiai kérdésre adtak világos választ, nyomon követve valamennyi kódex, illetve ősnymtatvány történetét, amelyet Mátyás könyvtárával kapcsolatban említettek.² A 16–17. századi utóélettel is több közleményben foglalkoztak,³ összefoglalóan a Budán, a törököt kiűző keresztény csapatok által talált kódexekről szóló kötetben.⁴ Valamennyi szakíró, aki az elmúlt ötven évben a Mátyás halálát követő két évszázadról írt a Corvina kapcsán – így Csapodi is – alapvetően azokat a rövid annotációkat tekintette forrásnak, amelyeket Zolnai Klára írt hivatkozott könyvében. Ezek az annotációk jók, de nem helyettesítik az eredetit. Főként pedig azt nem, hogy az eredeti szövegből kiindulva az egyes említések (naplók, előszavak, levelek) teljes mélységben feltárják az illető szöveg keletkezéstörténetét, pontosabban azt, hogy miként került említésre az elpusztult könyvtár. Ha bármelyik corvina-kötet történetét alaposabban vizsgáljuk, vissza kell nyúlnunk a 16. századi szövegkiadások kísérőszövegeihez, illetve a korban kiadott könyvekhez. Fontos célja lehet tehát a magyar könyvtörténeti szakmának egy kritikai igényű szöveggyűjtemény megalkotása, vagyis egy új Zolnai Klára-kötet, akár megtartva annak szerkezetét is.⁵ Mostani

23.

Graduale. II. kötet

Budapest, Országos Széchényi
Könyvtár

Cod. Lat. 424, f. 3r

A Mátyás-graduáléként ismert, különösen gazdagon díszített karkönyv a királyi kápolna használatában lehetett. Csak a húsvét vasárnapkal kezdődő második kötet maradt fenn. A címlap miniatúrája Krisztus feltámadását ábrázolja. A pompás keretdísz sarkában bibliai jelenetek láthatók, az alsó mező közepén Mátyás és Beatrix címerei.

24. QUINTUS SEPTIMUS
FLORENS TERTULLIANUS
Adversus Marcionem
Budapest, Egyetemi Könyvtár
Cod. Lat. 10, f. 1r

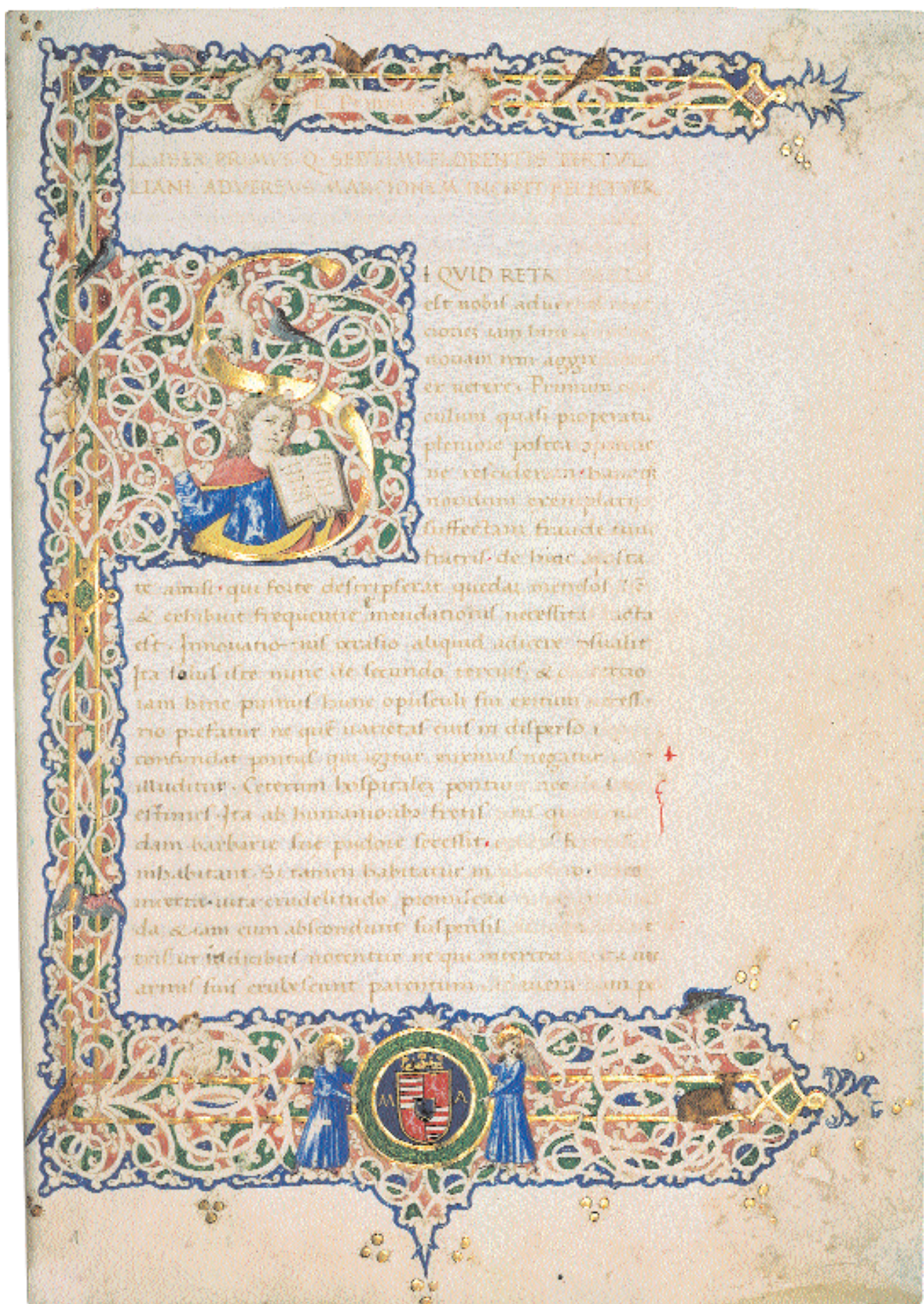
A szerző (kb. 160-220 után) római ügyvéd, aki – bár világi ember volt, mégis – jelentékeny teológiai munkásságot fejtett ki, későbbi műveiben montanista szellemben. Ezt a munkáját az ószövetségi Szentírást elvető Marcio ellen írta. A címlapot három oldalról firenzei fehér indafonatos keretdísz veszi körül. Az alsó lapszéli díszítésben két angyal aranykarikákba foglalt bábérkoszorút tart, amelynek kék mezejében Mátyás király magyar és cseh jelvényekből álló szívpajzsos címere látható.

tanulmányunk célja csupán az, hogy két kora újkori, a Corvina történetével kapcsolatos dokumentum bemutatásával példát nyújtsunk az előbbieken jelzett módszerre, illetve, hogy újabb szempontokat javasolunk megfontolásra a könyvtár kora újkori történetének megrajzolásában. Egy további lehetséges vizsgálati szempont a feltárt dokumentumok tanulságainak összefoglalása abból a szempontból, hogy a kortársak miként szemlélték a már akkor is jelkép értékű gyűjteményt, annak pusztulását. Mikó Árpád a nemzeti könyvtár bicentenáriuma rendezett kiállítás katalógusában „A Corvina-könyvtár története”-ről értekezett.⁶ Szándékosan nem foglalkozott a 16–17. századdal. Feltehetően azért, mert alapkutatások hiányoznak, illetve talán azért, mert a Corvina-történet szereplőinek szándékai, politikai kötődései nem annyira közvetlenek, mint a későbbi korokban.

Nem titkolhatom el várakozásomat a francia Centre National de Recherche Scientifique, Institut de Recherche et d’Histoire des Textes „Europa humanistica” vállalkozásával kapcsolatosan. A nemzetközi program elvileg számba vesz minden olyan személyt, aki 1600 előtt született, és 1500 előtt keletkezett szöveget kiadott, fordított, tágabban érte tovább hagyományozott.⁷ A programmal azonos című sorozatban a szövegkiadások előszavait in extenso is kiadják, reményt keltve a Bibliotheca Corviniana 16. századi utóéletének jobb megismerésére is.⁸

Visszatérve a Corvin-könyvtár történetéhez, megfigyelhetjük, hogy Zolnai is, Csapodi is lényegében négy korszakot különít el a 16–17. században: a Buda elfoglalása utáni pusztulás korszaka, a 16. század utolsó harmadában megjelenő nagyobb mennyiségű könyv budai jelenlétét említő megjegyzések kora, a 17. század első felének „visszaszerzési” törekvései, illetve a török kiűzését követően átvizsgált könyvanyaggal való szembesülés kora.

Az első periódusból számos elbeszélő forrás maradt fenn (Ursinus Velinus, Oláh Miklós, Martin Brenner, Johannes Alexander Brasicanus etc.), amelyek a könyvtár pusztulását írják le, a humanista retorika fordulatait sem mellőzve.⁹ A második periódusban, a 16. század végén megszorodnak az olyan források, amelyek a könyvtár esetleges meglétét, vagy legalábbis nagyobb számú kódexnek Budán való maradását feltételezik (David Ungnad, Stefan Gerlach, Salomon Schweiger, Reinold Libenau etc.)¹⁰ Ehhez a dokumentumkörhöz csatlakozik Szamosközy István feljegyzése is, amelyet Csapodi még nem ismerhetett. Ennek a forrásnak a részletesebb bemutatását kutatómódszertani szempontból is fontosnak tartjuk.

25. SCRIPTORES HISTORIÆ
AUGUSTÆ – CORNELIUS
NEPOS – SEXTUS AURELIUS
VICTOR

*De excellentibus ducibus
exterarum gentium, De impe-
ratoribus Romanorum*

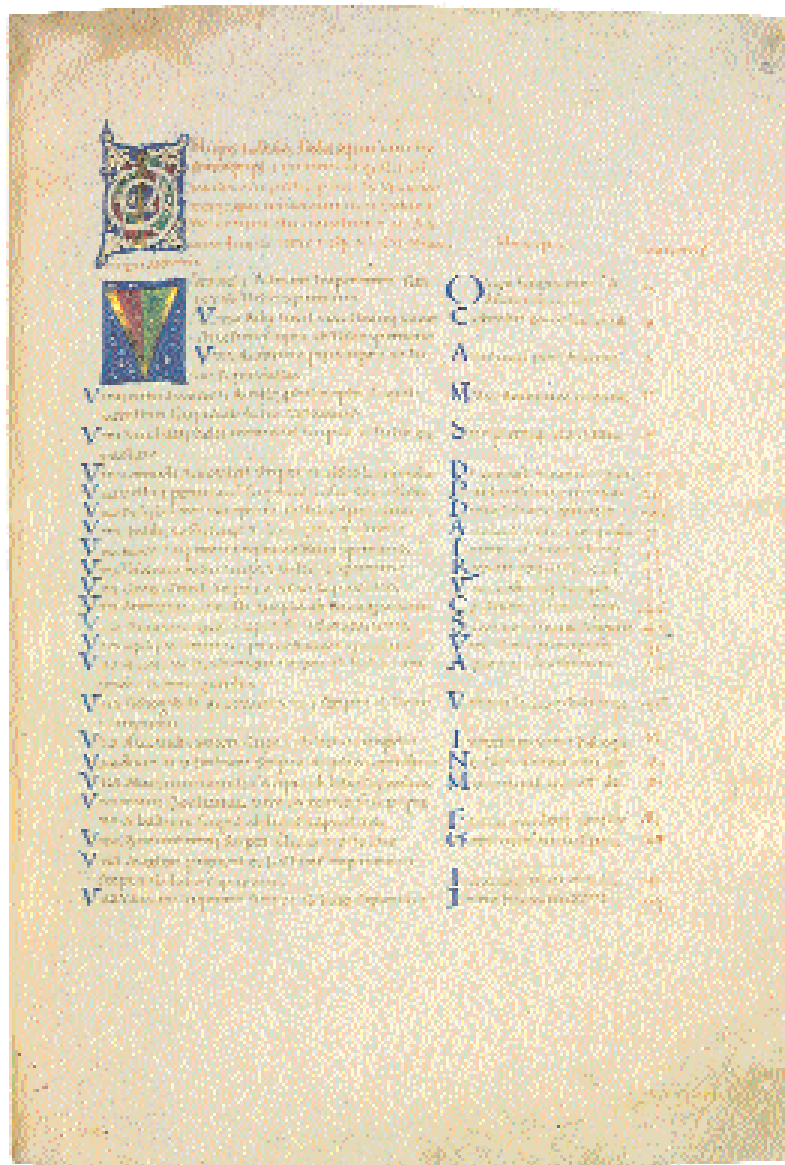
Budapest, Egyetemi Könyvtár
Cod. Lat. 7, f. IIIr

A kódex három önálló munkából áll. Az első rész hat római történetíró munkáinak későbbi egybefoglalása, római császárok élete Hadrianustól Numerianusig (117-283). A következő munka a kötetben Cornelius Nepos római történetíró életrajzgyűjteményének (*De viris illustribus*) fennmaradt töredéke, a nem római hadvezérek életrajza. A kötet utolsó darabja, amelynek szerzője Pannonia 4. századi helytartója, Sextus Aurelius Victor, a római császárokról szól. A kódex firenzei munka, a képen az első mű tartalomjegyzékét látjuk.

26. NICOLAUS DE LYRA
*Expositio trium librorum
Regum*

Firenze, Biblioteca Medicea
Laurenziana
Plut. 22.3, f. 1r

A ferences szerző a 14. század egyik legjelentősebb bibliakommentátora. A hat kódexből álló sorozat III. kötete a Királyok könyveihez írt magyarázatát tartalmazza. A gazdagon díszített címlapon a Manfredi-család címere látható. A tulajdonos halála után, 1490-ben Mátyás meg akarta szerezni a könyvtárat.

Szamosközy István¹¹ és a Bibliotheca Corviniana erdélyi forrásairól rövid közleményben számoltunk be akkor, amikor Szamosközynek eddig ismeretlen történetfilozófiai munkáját sikerült felfedezni.¹² A szerző ebben az ars historica műfajba tartozó írásában összehasonlítja Antonio Bonfini és Giovanni Michaele Bruto magyar történeti munkáit módszertani szempontok szerint.¹³ Szamosközy azért írta ezt a művét, hogy Báthory Zsigmond fejedelemnek rámutasson arra, hogy Bruto kéziratoss történeti munkáját ki kell adni nyomtatásban, másként könnyen elvész, megsemmisül, és az utókor nem tanulhat belőle.¹⁴

Ez a Corvina történetében eddig figyelemre nem méltatott, Szamosközy István tollából származó ars historica tehát többek között a következőképpen érvel Bruto történeti munkájának kiadása mellett:
„Multa inopinata accidere possunt, quae imbecillo librorum gene-

27. MARCUS FABIVS
QUINTILIANVS
*Institutionum oratoriarum
libri XII*

Budapest, Országos Széchényi
Könyvtár
Cod. Lat. 414, f. 1r

Quintilianus (Kr. u. 1. sz.) volt az első állami retorikatanár Rómában. Munkája a szónoklattan elméleti és gyakorlati kérdéseiről, a szónoki nevelésről szól. Az umbriai fehér indafonatos díszítésű kódexet Brassicanus bécsi humanista vitte el a budai könyvtárból 1525-ban. A Corvinára utaló jeleket valószínűleg ő igyekezett eltüntetni, mert a címlapon Mátyás király címerének (amelyből csak a korona maradt meg) helyére az ő írásával van beírva „Quintilianus”.

ri cladem ab omni aevo intulerunt, et nunc inferre possunt incendia, vastitates, blattae, incuria, rapinae, ac in summa punctum temporum quodlibet, quo vel maximarum rerum momenta vertuntur. Sic perierunt clarissimi librorum thesauri Philadelphi et Pergamenorum Regum: sic interiit nobilis illa et memoratissima Matthiae Regis bibliotheca Budae, multis millibus voluminum referta, ex cuius clade Heliodorus Aethiopicae historiae author, Stephanus Geographus, Polybius, Diodorus Siculus, Titus Alexander Cortesius de laubibus Matthiae Regis, Bonfinius de pudicitia coniugali, Crastonius Gorippus qui libros Joannidos scripsit, et quidam alii, velut ex mortuis redivivi fortuna quapiam conservati nuperrime in lucem prodierunt.”¹⁵

Az idézetünket záró „minap megjelent” (nuperrime in lucem prodierunt) kifejezés egyértelművé teszi: Szamosközy olyan nyom-

tatványokkal találkozott, amelyek corvinák alapján készültek. Ebből kiindulva a Corvina-könyvészetre támaszkodó vizsgálataink a ma is meglevő kódexek esetében az eddigi ismeretekkel harmonizáló eredményre jutottak.

A ma is meglevő kódexek: Heliodóros Aithiopikés *Historias Biblia X*, című művét Vincentius Obsopaeus a Corvinában volt példány alapján adta ki (Bázel, 1534). A kódex possessor-bejegyzéseinek vizsgálata szerint 1577-ben került V. Albrecht bajor herceghez Joachim Camerariustól.¹⁶ Polybios *Historiája* ugyanebben a kötetben maradt fenn görögül, de megvolt Mátyás könyvtárában Nicolaus Perottus latin fordítása is. Ez utóbbit egy bizonyos Ibrahim Machar adományozta szultánjának 1558/59-ben, s csak 1869-ben került vissza Magyarországra.¹⁷ A görög Polybios első kiadásának is (Hagenau, 1530) corvina volt az alapszövege.¹⁸ Diodorus Siculus *Bibliothékéjét* ugyancsak Obsopaeus publikálta először eredeti nyelven, corvina alapján (Bázel, 1539),¹⁹ s ugyancsak ő adta ki Cortesius említett művét másodszor (az elsőről nem tudva: Hagenau, 1531), abból a kéziratból, amelynek útja a Corvinából Corvin Jánoson, annak özvegyén, s ennek második férjén (Brandenburgi Györgyön) át vezetett hozzá.²⁰ Antonio Bonfininek a szüzességről és a házasság tisztaságáról szóló művét Beatrix királyné vihette magával Budáról Nápolyba, ahol Johannes Sambucus megvásárolta, s a mű editio princeps (Bázel, 1572) az ő könyvtárában volt példányról, tehát corvináról készült.²¹

A további két szerző (Corippus és Stephanus Geographus) műveit tartalmazó meglevő corvinákat nem tart számon a Corvina-szakirodalom. Felidézve azt, hogy az erdélyi humanistának a saját kódexe kapcsán bizonyított kodikológiai érdeklődése is volt²² (figyelte az antik s a humanista szövegkiadások, s az esetleg előkerült kéziratok közti különbségeket,²³ ügyelt a névformákra stb.) nem tartjuk lehetetlennek, hogy a nagy király legendás gyűjteményének darabjaira való hivatkozások megmaradtak fejében, s ezeket alkalmasint fel is sorolta a kötetek elővétele nélkül is.²⁴

Nagyobb fejtörést okozott, de egyúttal érdekesebb eredményeket is ígér annak a két szerzőnek a vizsgálata, akiknek a meglevő műveiről nem tud a Corvina-szakirodalom: „Crastonius Gorippus (sic!) qui libros Joannidos scripsit” és Stephanus Geographus. E két esetben nem csupán azt rögzíthetjük, hogy Szamosközy jóvoltából újabb darabbal gazdagítottuk a híres gyűjteményt, hanem további problémákkal is szembe kell néznünk.

A Corippus-kérdés: Flavius Cresconius Corippus 6. századi költő, akinek a gyulafehérvári levéltáros említette *Iohannis, seu de bellis*

Lybicus című művén kívül még egyet ismerünk: *De laudibus Iustini Augusti Minoris heroico carmine libri III*. Szamosközy szövegszerűen esetleg az utóbbit ismerhette, mert Michael Ruiz kiadta Antwerpenben 1581-ben.²⁵ Ez azonban nem valószínű, mert akkor nem ilyen hibás névalakot írt volna le. Mielőtt ismertetnénk, hogy mi lehetett a forrása, el kell mondanunk, hogy a Corippus-kérdésnek (corvina-e, vagy nem? hol van ma?) jelentős szakirodalma van, amelynek egy részét összefoglalva Csapodi²⁶ megállapította, hogy a milánói Trivulziana többek által corvinának hitt kódexe nem tartozott Mátyás könyvtárához. E véleményében egyébként a Iohannis szövegkiadóinak állásfoglalását ismétli meg,²⁷ akik valamennyien Johannes Cuspinianus elbeszéléséből tudnak a budai variánsról. Szamosközy is ezt az említést ismerte, de közelebbit is tudunk mondani: a Nicolaus Gerbelius-féle kiadást,²⁸ amelyben Gerbelius a Cuspinianus életrajzon kívül közölt egy katalógust a Cuspinianus említette nevekről. Ebben szerepel szó szerint az, amit Szamosközy említ: „Crastonius Gorippus (!), qui libros Iohannidos scripsit, qui habentur in bibliotheca Budensi.”

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem csak Szamosközy ült fel a névtévesztésnek, mert Conrad Gesner közismert *Bibliotheca universalis*ában ugyancsak így szerepel, s nem változott a névalak a Josias Simmler és a Johann Jacob Frisius által készített Gesner-kiadásokban sem.²⁹ Az erdélyi történetíró tehát tőlük is vehette a névformát, de mint említettük, csaknem biztos, hogy ő maga ismerte Gerbelius névsorát.

Stephanus Geographus: Szamosközy minden bizonnyal azért említi így ennek a szerzőnek a nevét, mert kortársainak, s neki is egyértelmű volt, hogy melyik „Stephanus”-t kell érteni. Valószínűnek tartjuk, hogy Stephanus Byzantinusról van szó, aki az 5. században írta meg *Ethnika* (a latin címe: *De urbibus et populis*) című földrajzi lexikonát, amely a humanistáknak is, s napjaink kutatóinak is bőséges forrásnak bizonyult hazájuk földrajzi múltja s története némely epizódjának megismeréséhez.³⁰ A ma már meglehetősen terjedelmes Corvina-szakirodalom azonban nem ismer olyan adatot, hogy ez a híres mű meglett volna a budai gyűjteményben, s arra sem sikerült választ kapni, hogy honnan tudott róla Szamosközy. Igaz ugyan, hogy a műnek három 16. századi kiadása ismert,³¹ de ezekben nem találunk utalást arra, hogy a kiadás alapja corvina lett volna. Nem tudnak erről a későbbi kiadások előszavai,³² s a máig legjobbnak tekintett editio sem.³³

Magával a kódexszel találkozott Szamosközy? Elméletileg nem lehet kizárni ezt a lehetőséget, különösen ha a nagyszámú, Itáliában

**28. IOHANNES
REGIOMONTANUS**
*Epítome Almagesti, seu
Megales syntaxeos Ptolemaei,
cum praefatione ad cardinalem
Bessarionem*

Bécs, Österreichische
Nationalbibliothek
Cod. Lat. 44, f. 1r

Regiomontanus négy évet töltött Magyarországon Vitéz János udvari csillagászként. Az esztergomi vár csillagászati freskói elének varázsolják a környezetet, amelyben dolgozott.

A kódex Ptolemaios görög nyelvű nagy csillagászati munkájának kivonatos latin fordítása, és a csillagászok mindennapi munkáját segítve csillagászati számításokhoz szükséges tudnivalókat tartalmaz. A Firenzében illuminált kötet Beatrix királyné könyvtárába tartozott, a címlapot az ő arcképe és királynéi címere díszíti.

Reverendissimo in Christo patri ac domino domno bellarionem Episcopo Tuleulano Sancti Romani Ecclesie Cardinali Patriarche Constantinopolitano Ioannes Cretanus se offert seculum...

A

(Transcription of the main text block in the manuscript)

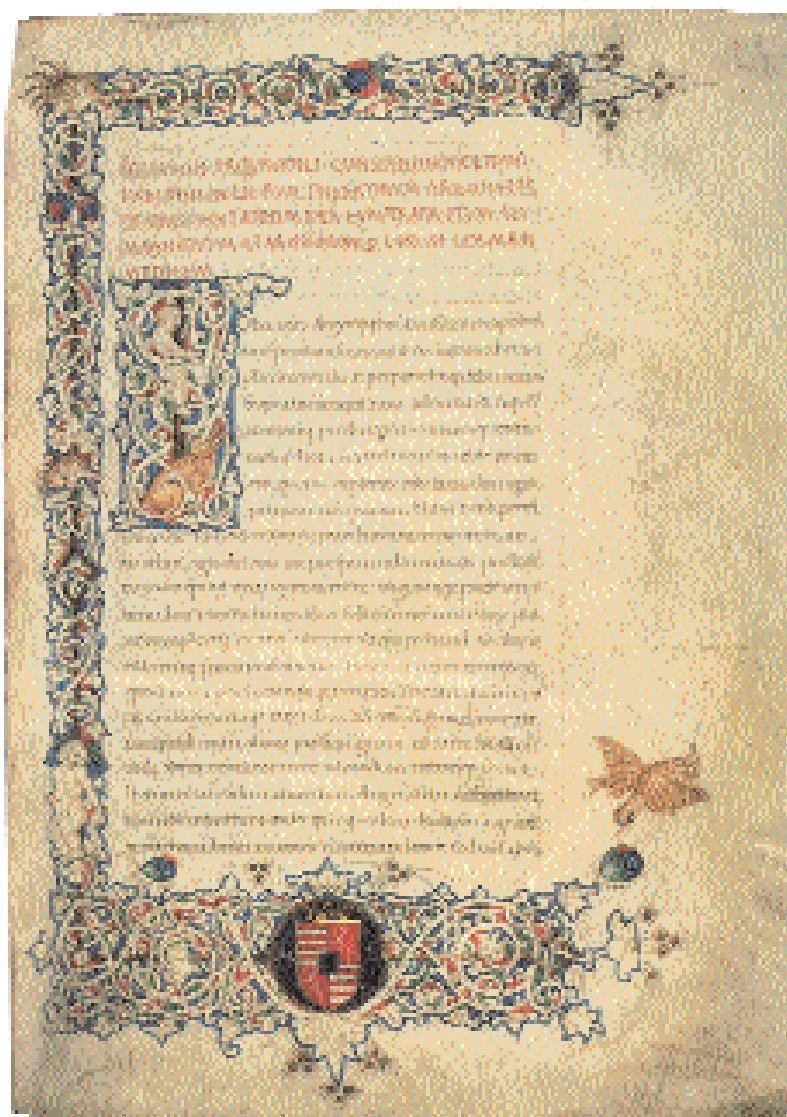

29. ARISTOTELES
*Libri physicorum VIII per
 Iohannem Argyropilum
 in Latinum traducti, cum
 praefatione ad Cosmam
 Medicem*

Göttingen, Niedersächsische
 Staats- und Universitätsbibliothek
 Cod. MS. Phil. 36. f. 3r

Arisztotelész természetbölcseleti-
 természettani munkája, a fizika tu-
 dományának első megalapozása,
 melyet a Konstantinápoly eleste
 után Firenzébe költözött görög
 tudós, Ioannes Argyropoulos
 fordított latinra.

A firenzei indafonatos lapszédí-
 szekkel és iniciálékkal ékesített
 kódexet Szulejmán szultán hur-
 colta el Budáról 1526-ban, végül
 a 18. század folyamán került
 Göttingenbe.

fennmaradt példányra gondolunk: leginkább a Bibliotheca Trivulzi-
 anában őrzöttre.³⁴

Külön érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy az Österreichische
 Nationalbibliothekban őriznek egy olyan másolatot is, amelyet Sebas-
 tian Tegnageltől vásároltak,³⁵ s ilyen provenienciájú köteteket Csapo-
 di repertóriumra is nyilvántart: igaz mindkettő „kétséges corvina”.³⁶

Ebben a helyzetben hipotézisek megfogalmazására kényszerü-
 lünk. Természetesen a leglogikusabb azt feltennünk, hogy az álta-
 lunk megvizsgált források hallgatása ellenére Szamosközy mégis va-
 lamely nyomtatványból merítette információját, esetleg valamelyik
 korabeli lexikon Stephanus Byzantinus tétele említette meg azt,
 hogy a szóban forgó mű megvolt a Corvinában.

De nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy történetírónk
 már forrásból tudott arról, hogy a kérdéses földrajzi lexikon megvolt

a Corvinában. Így aztán az is elképzelhető, hogy noha a 16. századi és későbbi kiadások valóban nem a Mátyás könyvtára-beli kézira-ta támaszkodtak, megjelenésüket Szamosközy „összehozta” azzal, hogy ő tudott a kézirat létezéséről. Ezért is felvethető, hogy az *ars historica* írója találkozott esetleg magával a kódexszel is.

Hét kódexet vettünk sorba, s csupán egy esetben nem tudtunk választ adni arra a kérdésre, hogy Szamosközy honnan vette információját. Ez a negatívum éppen azt mutatja, hogy ha módszeresen végigolvassuk valamennyi olyan antik szöveg kiadásainak előszavait, amelyet kapcsolatba hoztak a Corvinával, akkor pontosabb képet kaphatunk arról, hogy miként gondoltak a 16. század európai humanista generációinak tagjai erre a szétszóródott könyvtárra. Ezek az ismeretek ugyanis azoknak is rendelkezésére álltak, akik valamilyen okból újra akarták éleszteni Mátyás könyvtárát. Ilyen törekvések pedig ismertek a 17. századból.

Külön kiemeljük azokat a dokumentumokat, amelyek a könyveknek a jezsuita rend számára való megszerzésével kapcsolatosak. Michael Rudolf Altham (1574–1638) gróf, osztrák hadvezér, II. Mátyás császár követe a török udvarban, illetve Erdélyben Bethlen Gábor fejedelemnél.³⁷ A gróf 1618. április 8-án írt a pápának, hogy a toszkán hercegi könyvtárban lévő török könyvekért cseréljék el a budai könyvtárát.³⁸ Újabban további levelek tanúsítják, hogy a pápa mellett a jezsuita rendi gépezet is mozgásba lendült ez ügyben. Muzio Vitelleschi jezsuita rendfőnök levelet írt Florianus Avancinusnak, a bécsi jezsuita collegium rektorának (1618. június 8.), amelyben kétségeit fejezte ki az akció sikerét illetően. Kétli, hogy a budai könyvtárát meg lehetne szerezni a toszkán herceg (Cosimo II. Medici 1590–1621) birtokában lévő török könyvekért cserébe. Ha a pápa nem is, ő, Vitelleschi hajlandó írni ez ügyben a hercegnek.³⁹

A következő levelet ugyancsak Vitelleschi írta Caspar Gratianinak, a szultán bécsi követének 1618. június 19-én.⁴⁰ Ebben értesíti a követet, hogy megpróbált közbenjárni a pápánál, de ez utóbbi nem szívesen avatkozna a dologba. Ismeri a nagyhercegnek a régiségek iránti vonzalmát, és így kényelmetlen helyzetbe kerülnének mindketten, ha visszautasítaná a szentatya kérését. Ezzel szemben 1618. szeptember 29-én már arról számol be a követnek, hogy a pápa változtatott álláspontján, és igyekszik előmozdítani a török könyvek ügyét.⁴¹

A magyarországi szakirodalomban ismeretes, hogy Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György is próbálkozott a Budán levő könyvanyag megszerzésével.⁴² A Mátyás könyvtára történetét igen alaposan feltáró Csapodi Csaba ugyanakkor több közleményben is foglalko-

zott azzal a kérdéssel, hogy 1526 után maradtak-e Budán corvinák, s mekkora lehetett az a töredék, amelyet bibliofil humanisták, dúló zsoldosok és a szultáni kincstár tisztviselői otthagytak.⁴³ Kutatásai eredményeképpen úgy látja, hogy nem maradt a királyi palotában említésre méltó könyvanyag.⁴⁴ A fentiek alapján – Csapodi széles körű argumentációja ellenére is – azt javasoljuk, munkahipotézisként ne zárjuk ki ennek lehetőségét sem. Nehéz ugyanis elképzelnünk, hogy a magyar jezsuitáknak vagy az erdélyi fejedelemnek a könyvanyag megszerzésére tett próbálkozásai előtt ne tájékozódtak volna arról, mit is akarnak megszerezni. Annak ellenére is állítjuk ezt, hogy a Buda török megszállás alóli felszabadítása után Luigi Ferdinando Marsigli csak dísztelen papírkódexeket talált a várban.⁴⁵

Tanulmányunk elején utaltunk arra, hogy a Corvina 16–17. századi történetének vannak a filológiai eredményeken túlmutató tanulságai is. Ahogy a 19–20. században minden komolyabb kultúrpolitikai kurzus valamilyen formában állást foglalt ezzel a könyvtárral kapcsolatban, úgy a 16–17. században a gyűjtemény széthullása jelképe volt az ország széthullásának. A Habsburg és a magyar trónutódlási (I. Ferdinánd, illetve Szapolyai János) harcok, Erdélynek a török birodalom vazallus államaként való függetlenedése Magyarországtól, és a török hódítás az ország középső területein szinte pontosan a Corvina széthordási irányait jelölték ki. A kódexek megmentésére, az egyes ókori, vagy középkori szerzők műveinek felkutatására irányuló humanista szándék ebben az analógiában értelmezhető úgy, mint a politikai gondolkodás mögött meghúzódó keresztény összefogási szándék (*unio christiana*) a mohamedán török birodalom visszaszorítására. Ahogy a magyarországi (és erdélyi) politikai gondolkodás központi gondolata az ország újraegyesítése volt (Habsburg párt, törökösök, önálló magyar nemzeti törekvések), úgy a Bibliotheca Corviniana megmentése, újraösszeállítása szimbóluma lett annak, hogy a magyarországi⁴⁶ kultúra önállóan is létezik.

A tanulmányunkban részletesebben idézett forrásokat példának szántuk a három különféle szemléletre. A nyugat-európai humanisták levelei, előszavai a Corvina egy-egy darabjának történetéről az antikvitás szövegeinek elkallódását siratják, és ehhez természetes módon csatlakozik Szamosközy István, az erdélyi magyar humanista történetíró. Számára azonban már nem csupán erről van szó. Az erdélyi fejedelmek Erdélynek a vajdaságból fejedelemséggé válásának kezdetétől (1541) fogva törekedtek arra, hogy a magyarországi (és nem csupán erdélyi) kultúrát a nyugati kereszténység értékrendje alapján támogassák. A gyulafehérvári fejedelmi udvar művelődés-

30. NALDUS NALDIUS
*Epistola de laudibus augustae
bibliothecae atque libri IV,
versibus scripti eodem
argumento ad serenissimum
Matthiam Corvinum Pannoniae
regem*

Toruń, Książnica Miejska Im
M. Kopernika
Cod. Lat. R. f. 2r

Naldo Naldi (1436–1513 után) firenzei humanista a Mátyás király számára Firenzében dolgozó kódexmásolók ellenőrzésével volt megbízva. Ez a munkája a Corvina Könyvtár ismertetése és a benne megtalálható fontosabb szerzők versbe foglalt katalógusa. A Corvina történetének egyik legfontosabb forrása, mert Naldus a Corvina könyvtárosának, Taddeo Ugoletónak beszámolója és jegyzéke alapján írta a munkát. A kódex Firenzében készült, díszítése Atterante munkája. A C-iniciáléban a szerző fél alakja tűnik fel.

szervező funkciójában méltó örököse a budai udvarnak még akkor is, ha anyagi erejét tekintve nem hasonlítható össze vele. A központi, fejedelmi gyűjtemények (könyvtár, levéltár), iskola (lehetőleg felsőoktatási intézmény) és nyomda alapítása minden fejlemnek szándéka volt.⁴⁷ Báthory Zsigmondnak is, aki Szamosközy Istvánt levéltárosként foglalkoztatta udvarában. Az ő fejedelemsége alatt jelent meg Baranyai Decsi János Sallustius fordítása is,⁴⁸ amelynek előszavában egy késő humanista fordítási programot olvashatunk. Azokat az antik auktorokat sorolja itt fel Baranyai Decsi, akiket hasznosnak talál magyarra fordítani. Ezt a programot valósítja majd meg Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1631–1648) fejedelem. A Corvinát, mint a hatalmi reprezentáció eszközt gondosan tárgyalta

31. POLYBIOS

*Historiarum libri I-V. e
Graeco in Latinum per
Nicolaum Perottum traducti,
cum eiusdem introductione*
Budapest, Országos Széchényi
Könyvtár
Cod. Lat. 234, f. 1r

Polybios (205-124) a legkiválóbb ókori görög történetírók egyike. Negyven könyvből álló világtörténetéből csak az első öt maradt fenn. Ezek a bevezetésen kívül főleg az első és második pun háborút tárgyalják. A többi könyvből csak kivonatok maradtak ránk. A fordító, Perottus (1430-1480) sokoldalú itáliai humanista.

A kódex lapszélein firenzei fehér indafonatos díszítés látható, ugyanilyen stílusban díszítették a képen látható A-iniciálét is.

Mikó Árpád,⁴⁹ a Bethlen Gábor és Rákóczi György idején felélesztett Mátyás-kultusz ugyancsak részleteiben is ismert a magyar szakirodalomban.⁵⁰ Csaknem természetesen mondható tehát, hogy ezek a fejedelmek, akiknek nagyon jó kapcsolataik voltak a török politikusokkal, komolyan törekedtek a Budán maradt kódexek, illetve a Konstantinápolyba szállított darabok megszerzésére.

A jezsuita törekvések a neves könyvtár maradványának elcserélésére azonban komolyabb magyarázatra szorulnak. A háttérben – megítélésünk szerint – két gondolat húzódik. A két gondolat persze ugyanabban a körben mozog, és ez utóbbi: a jezsuita rend szerepének hangsúlyozása a magyar (értsd magyar királyság-beli) kultúra intézményrendszerének helyreállításában. A Corvina megszerzése szimbolikus eredmény lehetett volna. A 17. század elején energikusan kibontakozó rekatolizációs törekvések alapvetően a magyar arisztokrata családokat célozták, tegyük hozzá, nagy sikerrel. A propaganda szintjén nagyon jól használható eszköz lett volna, ha sikerül a budai könyveket megszerezni: a jezsuiták részt vesznek a török hódoltság lakosságának lelki ápolásában, ugyanakkor „kiszabadítják” a nagy király könyveit fogságukból, részt vesznek az ország kulturális felemelésében stb. Tovább lépve azonban megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy ennél többről is szó lehetett.

Pázmány Péter esztergomi érsek, a magyarországi rekatolizáció motorja, maga is jezsuita. A kálvinista erdélyi fejedelmekkel kialakított kapcsolata ugyanakkor pontosan jelzi, hogy politikai gondolko-

dásában távolról sem elfogultan Habsburg-párti. Ebből fakadóan az ország nádorával, Esterházy Miklóssal komoly vitái is voltak. Pázmány ugyanis nem helyeselte az ország egy elméletileg lehetséges olyan egyesítését, amely Erdélynek mint vazallus fejedelemségnek a megszüntetésével kezdődne, és a török ellen fordulással folytatódna. Politikailag és katonailag irreálisnak tartotta, és ugyanakkor Magyarország és a magyar kultúra önállóságát is veszélyeztető megoldásnak. Olyannak, amelyik sok magyar arisztokrata családot az uralkodó ellen fordíthat. A történelem az ő gondolkodását igazolta, hiszen a sikeres törökellenes hadjárat (1664) utáni Habsburg–török békekötést követően a magyar főurak összeesküdtek a császár ellen (1671), majd több függetlenségi harc (Thököly, Rákóczi) zárta le a 17. századot és kezdte meg a 18.-at.

Pázmány Péter és a magyar jezsuiták törekedtek arra, hogy az országot mint önálló keresztény kultúrájú országot mutassák be a világnak, és mint ilyet emeljék fel kulturálisan, katolikusnak természetesen. A jezsuita Melchior Inchofer (1585–1648) meg is írta Magyarország egyháztörténetét,⁵¹ de kiadását az osztrák jezsuiták sokáig megakadályozták. A koncepciója e műnek ugyanis az, hogy a magyar kereszténység nem „filiá”-ja az osztráknak, hanem egy Szent István óta önálló egyház által sikerrel terjesztett hit, kultúra.⁵² A jezsuiták ez után is törekedtek e gondolat propagálására, illetve a Provincia Austriacától független Provincia Hungarica megalapítására (ez

32. IOHANNES CHRYSOSTOMUS

Homiliae in epistolas Pauli apostoli I. et II. ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem, per Ambrosium monachum (Traversari) e Graeco in Latinum translatae. Epistolae I-III. ad Olympiadem matronam

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár

Cod. Lat. 346, f. 1r

A szerző, Aranyszájú Szent János (kb. 354-407), konstantinápolyi pátriárka, görög egyházatyja, egyházi szónok. Két itt található műve közül az első Szent Pál egyes leveleihez írt magyarázatokat tartalmaz. A második munka három leveléből áll, amelyekben erkölcsi tanításokat ad egy özvegynek.

A V-iniciálében a szerző képe látható.

utóbbi törekvésük sikertelen maradt).⁵³ Rögtön megjegyeznénk, hogy azok a magyar arisztokraták, akik nem hittek a Habsburg hatalommal szembeni fegyveres konfrontáció sikerében, a 18. században ugyanezt a logikát követve törekedtek olyan mecénatúrát kialakítani, amely egyrészt kulturális intézményeket támogatott, másrészt a kulturálisan elmaradottabb rétegek körében katolikus, de magyar kultuszt terjesztettek el.

A Bibliotheca Corviniana megszerzésére való törekvés tehát megítélésünk szerint a jezsuita térítő és kulturális politikának egyaránt része volt, és ebből a szempontból az a kérdés, hogy a török időben Budán valóban corvinák (díszes kódexek Mátyás könyvtárából), vagy az egykori királyi kápolna könyvtárának darabjai (dísztelen teológiai tárgyú papírkódexek és nyomtatványok) voltak, indifferens.

33. LUDOVICUS CARBO *Dialogus de Matthiae regis laudibus*

Budapest, Magyar Tudományos
Akadémia Könyvtára
K 397, f. 1r

A Mátyást dicsőítő dialógus szerzője Ludovicus Carbo (1435–1482), a Ferrarában működő humanista. Feltehető, hogy a mű Ernst Zsigmond pécsi püspök (1473–1505) ösztönzésére született, mivel a párbeszéd Mátyás érdemeiről a szerző és közte folyik. A kódex Ferrarában készült. Teleki József Pozsonyban, 1840. április 8-án kelt levelében jelentette be az Akadémiának a corvina vásárlását, s az ajándékozás tényét.

JEGYZETEK

1. Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma. Fitz József közreműködésével összeállította Zolnai Klára. Budapest, 1942 (*Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. X.*)
2. A legfontosabb összefoglalásaik: Csapodi, Csaba: The Corvinian Library. History and Stock. Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó (*Studia Humanitatis 1.*) (a továbbiakban: CL); Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana. 3. bőv. Kiadás. Budapest, 1981.
3. Csapodi Csaba: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? *Magyar Könyvszemle, 1961.* 394–421. (önálló füzetben ugyanez: Budapest, 1961, *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 24.*) (a továbbiakban: Csapodi 1961.); Uő.: Wann wurde die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus vernichtet? *Gutenberg Jahrbuch, 1971.* 384–390. (a továbbiakban: Csapodi 1971).
4. Csapodi Csaba: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek. Budapest, 1984. (*A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 15(90) Új sorozat.*) (A továbbiakban: Csapodi 1984.)
5. Kiegészítve persze az újabb, főként művészettörténeti, illetve ikonográfiai jellegű megközelítések önálló fejezetben való bibliográfiai számba vételével. L. az 1. jegyzetet, ennek a fejezetei: A Corvina Mátyás idején – A Corvina Mátyás utódai alatt – A Corvina török kézen – A maradványok felkutatása –Történeti analízis – Történeti szintézis – A fennmaradt kötetek – Kétes és elvesztett corvinák.
6. In: *Uralkodók és corvinák.* Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján. Katalógus. Szerk.: Karsai Orsolya. Budapest, 2002, OSZK.
7. A program vezetője Jean-François Maillard. Elsőként egy, a tárgyalandó személyeket és szövegkiadásokat rögzítő repertórium jelent meg: *L'Europe des humanistes (XIV–XVII. siècles) Répertoire par Jean-François Maillard, Judit Kecskeméti, Monique Portalier.* Paris–Turnhout, 1998, CNRS, Brepols.
8. Az első kötet meg is jelent: *La France des humanistes. Hellénistes I.* Paris–Turnhout, 2001, CNRS, Brepols; a második francia kötetben Henri II. Estienne (réd. par Judit Kecskeméti) előszavai lesznek több magyar vonatkozással.
9. Csapodi Csaba ezeket a véleményeket angol nyelvű monográfiájában is összefoglalta. Vö. CL 72–90.
10. Ibidem, vö. Csapodi 1984. 47–48.
11. Latin neve Stephanus Samosius (1565–1612?), az erdélyi fejedelem levéltárosa Gyulafehérváron, történetírő. Törődékesen fennmaradt történeti munkájában Erdély történetét mondja el.
12. Balázs Mihály – Monok István: Szamosközy István és a Corvina. *Magyar Könyvszemle, 1986.* 215–219.
13. Balázs Mihály – Monok István; Tar Ibolya (ford.): Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről (1594–1598). *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. IV.* Szeged, 1992. 49–86. (a továbbiakban: Ars historica 1992) Klny.: *A Lymbus Füzetei 27.*
14. A Corvina szempontjából érdektelen, hogy ezt a javaslatot persze azért is tette, hogy a Báthory család mellől a Habsburg oldalra pártolt történetírót, Brutót, kényelmetlen helyzetbe hozza, hiszen ez utóbbi a történeti művét még Báthory-párti szemmel írta. A mű végül csak a 19. század második felében jelent meg. Vö. Balázs Mihály – Monok István: Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről.) In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra.* Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1987. 249–262.
15. Ars historica 1992. 56. (vö. 13. jegyzet)
16. CL 315, 539.
17. CL 540.
18. CL 539; Csapodi itt hivatkozik Mattheus Sebastianus: Oratio de rege Pannoniae Mathia recitata, Wittenberg, 1551 című művére is, mint ami említi Polybios első kiadását. Szamosközy tehát innen is tájékozódhatott.
19. CL 225.
20. CL 206, 207.
21. CL 131, és Antonio Bonfini: Symposion de virginitate et pudicitia coniugali. Ed. Stephanus Apró (*Bibliotheca Scriptorum Meii Recentisque Aevorum*) Budapest, 1943. XVI–XIX.
22. Szamosközy corvinája: Szilágyi Sándor 1877-es Szamosközy kiadása óta tudjuk, (Szamosközy István történeti maradványai. Kiad. Szilágyi Sándor. [*Monumenta Hungariae Historia. Scriptores. XXVIII.*] Budapest, 1877. – a továbbiakban: Szamosközy 1877 – 105–106.) hogy véletlen folytán a történetíróhoz („casu quopiam ad me delatam” sc. manuscriptam) sodródott Marcus Iunianus Iustinus: Epitomen historiarum Philippicarum Trogi Pompei címmel nyilvánított munkája, melyet Csapodi Csaba is hitteles, s elvesztett corvinának ismer el (CL 374). Jakó Zsigmond e kódex kapcsán utal a fejedelmi levéltáros kodikológiai érdeklődésére, amely érdeklődés nyilvánvaló Szamosközynek az Antonio Mariettinek kölcsönadott s a kolozsvári jezsuita könyvtár 1603-as feldúlásakor elpusztult kódexről adott leírásából is: „Hunc librum paucis ante mensibus, quam haec clades patriae incumberet, Antonio Marietto erudito Jesuitae, malo codicis genio et meo fato utendum accomodaveram, quod ideo libentius in hac publicae privataeque cladis memoria refero, quod praeclarus auctor praenomine et nomine temporum iniuria amisso atque etiam libri titulo, quem adscripsi, intercepto solo cognomine residuo ex omnibus opinor, typographii Achephalos hactenus prodiit” (Szamosközy 1877. 106–107.) Jakó a továbbiakban felteszi, hogy a corvina Báthory Zsigmond fejedelem feldúlt könyvtárából

- (1598) kerülhetett annak levéltárosaéhoz (Jakó Zsigmond: Erdély és a Corvina. In: Jakó Zs: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1974. [A továbbiakban Jakó 1974] 176.)
23. Római kori felirat-gyűjteménye 1593-ban megjelent Padovában, de a gyűjtést ez után is folytatta. Kéziratban maradt munkájának és a korabeli kiadvány hasonmás kiadását l.: István Szamosközy: *Analecta lapidum* (1593) – *Inscriptiones Romanae Albae Juliae et circa locorum* (1598). Classé pour la publication par Mihály Balázs, István Monok. Szeged, 1992, *Scriptum*.
 24. A kódexeket magukat nem láthatta, hiszen mint tudjuk, az ő életében már Bécsben, illetve német nyelvterületen voltak. Valószínűtlen, hogy akár csak eggyel is találkozott volna itáliai utazása során.
 25. Corippi ... de laudibus Iustini Augusti Minoris heroico carmine libri III ... per Michaelem Ruizium, Antuerpiae, 1581, Plantin.
 26. CL 205; Lásd még P. A. Budik: Entstehung und Verfall der berühmten von König Matthias Corvinus gestifteten Bibliotheken zu Ofen. *Jahrbücher der Literatur*. 1839. Wien, *Anzeige-Blatt*. 37–56.; Fraknói Vilmos: Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban. *Magyar Könyvszemle*, 1878. 125–128.; Csontos János: Külföldi mozgalmak a Corvina-irodalom terén. *Magyar Könyvszemle*, 1878. 214–215.; uő.: Latin Corvin-códexek bibliographiai jegyzéke. *Magyar Könyvszemle*, 1881. 165–166; Gustav Loewe: *Rheinisches Museum* 1883. 315–316.; Ábel Jenő: Corippus Joannisáról. *Egyetemes Philologiai Közöny*, 1883. 948–950.; Csontos János: Hazai vonatkozású kéziratok a Gróf Trivulzio-család milánói könyvtárában. *Magyar Könyvszemle*, 1891. 145–146.; Schönherr Gyula: A milanoi korvin-códexekről. *Magyar Könyvszemle*, 1896. 161–168.; Max Manitius: *Geschichte der lateinischen Literatur*. Bd. I. München, 1911. 168–170.
 27. A De laudibus Iustini ... 1581-es első kiadása utáni 3 17. századi, 6 18. századi, 4 19. századi és 3 20. századi kiadásával szemben (felsorolásukat lásd: Corippe: *Éloge de l'Empereur Justin, II. Texte établi et traduit par Serge Antés*. Paris, 1981. CVII–CXI.) a Iohannis editio princeps: *Mediolani 1820* (ed. Pietro Mazzuchelli); ugyan-csak az ő kiadását tartalmazza az Immanuel Bekker-féle *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* sorozat 29. kötete: *Bonae*, 1936; ezt követte a máig leggyakrabban használt Joseph Partsch kiadás: *Monumenta Germaniae Historia. Auctores Antiquissimi III/2*. Berolini, 1879; majd Michael Petschenig kiadás (Berolini, 1886); ezután jelent meg az egyetlen fordítás (mikrofilmen) G. W. Shea: *The Iohannis of Flavius Cresconius Corippus Prolegomena and translation*. Diss. Columbia Univ. New York, 1966; Petschenig kiadását vette át Adalberto Hamman: *Patrologiae cursus completus. Supplementum. Vol. IV*. Paris, 1968, 998–1127 és végül a kritikai kiadás: J. Diggle–F. R. Goodyear, Cambridge Univ. Press, 1970.
 28. Joannis Cuspiniani ... De Caesaribus atque Imperatoribus Romanis ... Vita Ioannis Cuspiniani et de utilitate huius historiae, per Nicolaum Gerbelium. Strassburg, 1540. 216.
 29. Basileae, 1545, 1574 és 1583.
 30. Végignézve a *L'Année philologique* kötetait nagyobbrészt ilyen szempontú tanulmányokkal találkoztunk.
 31. Peri poleón. De urbibus címen görögül jelentette meg Aldus Manutius: *Velence*, 1602. (editio princeps); Philippo Junta örökösei: *Firenze*, 1521; Guilielmus Xylander: *Bázel*, 1568.
 32. Theodor Pinedo – Jacobus Gronovius: *Amsterdam*, 1678. (ue. uitt.: 1725); Abraham Berkelius – Jacobus Gronovius: *Leyden*, 1688. (ue. uitt. 1694); Lucas Holstenius – Theodor Ryck: *Leyden*, 1684 (ue. uitt. 1692 és *Utrecht*, 1691); Pinedo, Holstenius és Berkelius jegyzeteivel adta ki Quilhelmus Dindorf: *Lipcse*, 1825; Antonius Westermann: *Lipcse*, 1839 (Teubner).
 33. Stephani Byzantini Ethnicorum quae supersunt ex recensione Augusti Meinekii Berolini, 1849; változatlan utánnyomása: *Graz*, 1958.
 34. Paul Oskar Kristeller: *Iter Italicum, Vol. I*. London – *Leiden*, 1965. 360. Nr. 737; a többi másolatra uott. *Vol. II*. London–*Leiden*, 1967., 335., 442–444., 531. További corvinák egyébként a *Trivulzianában*: CL 541 és 577.
 35. Petri Lambecii ... *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi Liber primus ... Ed. altera. Opera et studio Adami Francisci Kollarii ... Vindobonae*, 1766. 127.
 36. CL 320, 459.
 37. *Allgemeine Deutsche Biographie* I. 366.
 38. Frank (Fraknói) Vilmos: A budai Corvin-könyvtár történetéhez. *Archeológiai Értesítő*, V(1874) 297–299.
 39. Adattár 26.322.: „Alias quoque literas easque paulo recentiores a Reverentia Vestra accepi, quibus studium Illustrissimi Comitis ab Altham, quo ille rem christianam in Hungaria, Transylvania, Wallachia vicinisque regionibus promovere satagit, explicabat; quod ego a me suggeri possit, quo a Magno duce Hetruriae capsula illa librorum Turcicorum in compensationem Bibliothecae Budensis impetrari possit; quod tamen admodum difficile impetratu fore video. Quod attinet ad literas a Sua Sanctitate ad ipsum Comitem, eae difficulter impetrabuntur. Quod si sine illis meae literae ipsi gratae futurae putentur, libenter eas ad ipsum prima occasione transmittam.”
 40. Adattár 26. 322–323.
 41. Adattár 26. 330.
 42. A több helyen megjelent adatok összefoglalását l.: Harsányi István: A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Bp. 1917. 6.; Csapodi 1961.; Csapodi 1971.
 43. Csapodi 1961.; Csapodi 1971.; CL 72–92.; CSAPODI 1984.
 44. Csapodi 1984. 43–51. és 81–82.
 45. A könyvekről jegyzék készült, amelynek ma három kézírásos másolata is ismert. A korban kétszer adták ki: Julius Pflugk: *Epistola ad Vitum a Seckendorf praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque ultima expugnatione repertorum catalogum exhibens*. Jenae, 1688.; *De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum libelli et commentationes antediluvianis. Antehac edidit Joachimus Joannes Maderus. Secundam editionem cura-*

- vit Ioannes Andreas Schmidt. Helmstadi, 1702. 335–352. (a gyűjtemény első kiadásában a budai könyvek jegyzéke nem volt benne); Modern feldolgozása a jegyzéknek: Csapodi 1984.
46. Fontos hangsúlyozni, hogy nem magyar kultúra, hiszen a korban még nem létezett a nemzeti szempont abban a formájában, ahogy a 18. század közepén már igen. A magyar királyság egységéről volt szó a Habsburg, illetve a török birodalommal szemben, és ennek a magyar királyságnak nagyon sok különböző nemzetiségű lakója volt. Létezett ugyanakkor egy egységesnek mondható „Hungarus” tudat. Erről lásd: Klaniczay, Tibor: Die Benennungen „Hungaria” und „Pannonia” als Mittel der Identitätssuche der Ungarn. In: *Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn*. Hrsg. von Klaniczay, Tibor – Németh, S. Katalin – Schmidt, Paul-Gerhardt. Budapest, Ed. Balassi, 1993. (*Studia Humanitatis Bd. 9.*) S. 83–100.
47. Vö. Klaniczay, Tibor: Die soziale und institutionelle Infrastruktur der ungarischen Renaissance. in: *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas*. Hrsg. von Georg Kaufmann. Wiesbaden, 1991. (*Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung. Bd. 9.*) S. 319–338.; Klaniczay, Tibor: Les intellectuels dans un pays sans université (Hongrie: XVIe siècle). in: *Intellectuels français, intellectuels hongrois*. Ed. par Béla Köpeczi. Budapest–Paris, 1985. S. 99–109.
48. Az Caius Crispus Sallustiusnac ket historiaia ... Szebenben, 1596 (RMNy 786) editio facsimile: Az Caius Crispvs Savstiusnac ket historiaia. ... magyarra fordított Baranyai Detsi Janos által, Hasonmás kiad. kíséret tanulm. Kurcz (Ágnes), szöveggond. Varjas (Béla), Budapest, 1979, (*Bibliotheca Hungarica Antiqua, 10.*)
49. Mikó Árpád: Mathias Corvinus–Mathias Augustus. L’arte all’antica nel servizio del potere. In: *Cultura e potere nel rinascimento*. A cura di Luisa Secchi Tarugi. Firenze, 1999. 209–220.
50. Átfogó nem magyar nyelvű jellemzése: Millénaire de l’histoire de Hongrie. Sous la dir. de Péter Hanák. Budapest, 1986. (László Makkai, 51–63.: La scission du pays en trois parties; Kálmán Benda, pp. 64–88.: La réunification de la Hongrie dans l’Empire des Habsbourg.); Histoire de la Transylvanie. Sous la dir. de Béla Köpeczi. Budapest, 1992., (Gábor Barta, 239–292.: La première période de la Principauté de Transylvanie 1526–1606.; Katalin Péter, 293–345.: L’âge d’or de la Principauté de Transylvanie 1606–1660.); Nemeskürty, István: Nous, les Hongrois. Histoire de Hongrie. Budapest, 1994, 130–207.; Köpeczi Béla: Histoire de l’histoire de la culture hongroise. Budapest, 1994.
51. *Annales ecclesiastici Regni Hungariae, Romae, 1644.*
52. Dümmerth, Dezső: Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában (1641–1648). In: uő: *Írástudók küzdelmei. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1987. 155–204.
53. Vö. Lukács, László: A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773). Szeged, JATE, 1989. (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 25.*)